

Дафина Генова

КОНТЕКСТ ИЛИ МНОЖЕСТВО
ОТ КОНТЕКСТИ

Контекстът играе основна роля както при интерпретацията на изказването, така и при интерпретацията на текста и разговора и това не се оспорва от никого. Съществуват обаче различни схващания, що се отнася до онова, което го определя, като се започне от едно твърде общо схващане по въпроса, какво е контекст – “онова, което е необходимо за интерпретирането на определени лингвистични явления” – и се стигне до спецификата на отделните му компоненти¹. Преди всичко разграничение се прави между лингвистични и нелингвистични елементи на контекста, между *непосредствения лингвистичен контекст* или онова, което предхожда и следва дадено изказване, от една страна, и нелингвистичната информация, необходима за неговата интерпретация, или *контекстът на ситуацията*², от друга страна. Разбира се, при интерпретацията на изказването се вземат предвид и двата вида контекст. В случая контекстът на ситуацията се разглежда като физически обект, като нещо дадено и фиксирано (множество от променливи), което определя интерпретацията на дадено изказване, текст или разговор. В най-съкратен вид елементите на контекста на ситуацията са: говорещ, слушач, време и място на изказването, както и възможен свят. Окс не прави разграничението между непосредствен лингвистичен контекст и контекст на ситуацията, а използва само термина контекст, при който според нея “...трябва да се вземат под внимание социалният и психологическият свят, в който действат говорещият и слушащият по всяко време”³. Този свят “...включва убежденията и допусканията на говорещия и слушащия за времето, пространството и социалната среда; за минали, настоящи и бъдещи действия (вербални и невербални), както и знанията и ангажираността на участниците в акта на комуникация”⁴. Под ангажираност в случая се разбира ангажираност към истинността на онова, което казваме. Виждаме, че според Окс контекстът трябва да отчита и въздействието на социалната дейност и практика на човека на фона, на който хората общуват чрез езика.

В термина контекст се влага малко по-различен смисъл, когато става дума не за интерпретирането на текста, а на говоренето като дейност (някои автори използват термина *говорене* вместо по-ангажиращия термин *разговор*) или вербално поведение и когато това поведение се съпоставя с невербалното поведение на човека. Поради тази съпоставка контекстът се разглежда като динамично отношение между тези два вида поведение. Както невербалното поведение може да представлява контекст за дейността говорене, така и последната може да създаде контекст, необходим за интерпретацията на невербалното поведение на участниците в тази дейност. Участниците в акта на комуникация се отнасят селективно както към вербалното, така и към невербалното поведение, в смисъл че поставят някои елементи от това поведение във фокус, а други елементи като фон на фокуса. За явлението, което се контекстуализира, се използва терминът “събитие във фокус”. Според Дуранти и Гудуин⁵ “Отношението между явления от два различни порядъка, които взаимно се информират, за да образуват едно по-голямо цяло, е абсолютно задължително за понятието контекст”.

Очевидно е, че динамичността на контекста от подобна гледна точка се определя както от отношението между явления от различен порядък, така също и от непрекъснатото сменяне на едни елементи с други елементи в рамките на самите явления. Кагато е във фокус дадено явление от екстралингвистичната действителност, елементите на това явление, към които се подхожда селективно, са неговите очебийни характеристики, като разликите в очебийността се придружават с разлики в яснотата на лингвистичната структура. Според Дуранти и Гудуин⁶ “...явлението, което е във фокус, чиято структура е много по-ясно артикулирана, получава “лъвския пай” от вниманието на аналитика, докато методите за анализирането, дори за описанието на по-аморфния фон на контекста, не получават никога същото внимание”. По принцип елементите на изречението, съответно неговата структура, са определени и ясно очертани, докато елементите, които са необходими за неговата интерпретация или неговия контекст, могат да се окажат “по-аморфни, по-проблематични и по-неустановени”, поради което се знае повече за структурата, отколкото за интерпретирането или контекста на тази структура.

Авторите на различните схващания поставят ударение върху различни видове елементи на контекста, които могат да бъдат лингвистични, да се отнасят до действителността, а така също и до съзнанието. Има автори⁷, които разглеждат контекста изцяло от психологическа гледна точка. Контекстът според тях представлява множество от пропозиции (пропозицията според авторите е единица за информация, единство от смисъл и референция), на базата на които се интерпретира или разбира

дадено изказване. В случая не се отрича влиянието на различните физически, социални и културни фактори, но тези фактори не влияят директно върху езика, а индиректно, чрез знанията, които говорещият и слушащият имат за света, като влиянието на тези фактори върху знанията ни за света е, разбира се, директно. Контекстът според Спърбър и Уилсън не е нещо дадено, а нещо което се избира и конструира в процеса на интерпретация. Контекстът като множество от пропозиции в случая се извежда не само от предхождащия дискурс, но също и от информацията, която се съхранява в паметта (логическа, енциклопедична и лексикална), от възприятията ни за околната среда, както и от способността ни да разсъждаваме логически. За авторите контекстът не е нещо, което както говорещият, така и слушащият имат предвид, а нещо, което се намира в съзнанието на слушащия, нещо, което той избира от множество налични и достъпни контексти.

Върху контекста, спрямо който се интерпретира дадено изказване или последователност от изказвания, действат различни ограничения от езиков и когнитивен характер. Ограниченията от езиков характер могат да бъдат лексикални, синтактични и интонационни⁸, а ограниченията от когнитивен характер са изразени най-вече в *принципа на релевантността* на Спърбър и Уилсън⁹. Този принцип според авторите се изразява в способността на съзнанието да преработва постъпващата в него езикова информация с максимален контекстуален ефект (релевантната информация) при минимално вложено усилие (повече за същността и действието на принципа на релевантността виж Генова¹⁰). Говорещият също може да постави ограничения върху контекста, спрямо който се интерпретира дадено изказване или последователност от изказвания, чрез значението, което той влага в него (значението на говорещия), или чрез своята интенция, дефинирана като понятие от Стросън¹¹ и Грайс¹² ограничения, които са свързани също така с кооперативния принцип и произтичащите от него максими на Грайс¹³, които дават израз на факта, че разговорите обикновено се извършват на фона на очакванията на говорещия и слушащия да си съдействат в процеса на комуникация.

Независимо от трудностите при дефинирането на контекста като теоретичен конструкт – Лийч например го определя като “необходим, но невъзможен конструкт” (лекция) – ролята на контекста е преди всичко да премахне нееднозначността като семантично свойство на езика на равнище изречение, например в изречението (1), където Мария и Петър може да са женени един за друг или за някой друг и където нееднозначността се дължи на различните положения на нещата, което това изречение описва. Изречение (2) също описва две различни положения на нещата – при първото сестрата обича и брата, и бащата, а при второто и сестрата, и бащата обичат брата. Нееднозначността може да бъде

структурна или да се дължи на значението на даден израз, например в изречение (3), което има следните две интерпретации – прасенцата вече са опечени и могат да се ядат и прасенцата са изкълпани (някои хора гледат прасенца като домашни любимци) и могат да ядат, където нееднозначността се дължи на значението на израза *готов съм за ядене*. Нееднозначността може да бъде и лексикална, както е например в изречение (4), където имаме полисемия при думата *кадър*. По принцип полисемията и омонимията поражда лексикална нееднозначност.

- (1) Мария и Петър са женени.
- (2) Сестрата обича брата повече от бащата.
- (3) Прасенцата са готови за ядене.
- (4) Кадрите не ми харесват.

Контекстът трябва да възстанови също така пълната пропозиционална форма на елиптичните структури от семантична гледна точка, след което да осигури референти за деиктичните елементи, например за изречение (4), и да разреши анафоричната зависимост между лингвистичните изрази в рамките на изречението, например в изречение (5), където референциалната зависимост между *той* и *неговата* може да бъде както зависимостта в (6), така и в (7):

- (4) Тя отиде на кино.
- (5) Той даде неговата книга.
- (6) Той₁ даде *неговата*₁ книга.
- (7) Той₁ даде *неговата*₂ книга.

или, с други думи, контекстът трябва да интерпретира онези елементи на контекста на ситуацията, които са граматикализирани и които имат отношение към условията за истинност на пропозицията, която дадено изречение изразява. От прагматична гледна точка контекстът осигурява прагматичните аспекти на значението на изказването, които се извеждат от значението на изречението, от нелингвистичната информация и от различните принципи на пораждаване и разбиране на изказванията, от които се ръководят говорещият и слушащият. Това са пресупозицията или пресупозициите към дадено изказване, имплицатурите на разговора, както и илокутивната сила на дадено изказване. Принципите, от които се ръководи слушащият при интерпретацията на дадено изказване, с които говорещият се съобразява (съответно те са и негови принципи), трябва да ограничат контекста или множеството от възможни интерпретации на дадено изказване и да потвърдят онази интерпретация, която говорещият е възнамерявал да комуникира.

Съществува и друго виждане за това от какви принципи се ръководи слушащият при интерпретацията на изказването освен кооперативния

принцип на Грайс и принципа на релевантността на Спърбър и Уилсън (за ролята на кооперативния принцип при интерпретацията на изказването виж Генова¹⁴) – това са принципът на локалната интерпретация и принципът на аналогията на Браун и Юл¹⁵. Преди всичко авторите критикуват схващането, към което се придържат някои лингвисти, според което предхождащият текст играе основна роля в интерпретацията или разбирането на дадено изказване, като коментират примера в (8), взет от Сакс¹⁶:

(8) Бебето заплака.

Майка му го взе.

Сакс твърди, че е нормално *го* да се интерпретира като отнасящо се за *бебето*. Според Браун и Юл¹⁷ обаче могат да се намерят контексти, в които *го* да се отнася за друг обект, например някоя играчка. По същия начин може да се намери контекст, в който *майка му* може да се отнася за нечия друга майка. Алтернативата, която те предлагат, е референтът в подобни случаи да се търси не в предишния текст, а в контекста на ситуацията. Според тях слушащият, като се ръководи от принципа на локалната интерпретация (“ако има промяна, то тя е минимална”), не конструира контекст, по-голям от контекста, който му е необходим, за да стигне до интерпретация. Така например, ако чуе изказването *Подай ми книгата*, той търси най-близката книга, за да я подаде. Освен това при даден дискурс слушащият приема за даденост, че същностите, споменати в него, ще останат същите, че мястото и времето ще останат непроменени, ако в дискурса няма индикации за противното, при което слушащият ще разшири контекста. В следната последователност от изказвания в (9):

(9) А: Къде е Петър?

Б: Отиде за лекарства.

слушащият приема за даденост, че лекарството се купува само в аптека (поне за нашата действителност), че Петър е отишъл до най-близката аптека, че няма да отсъства цял ден (поне ако е бил искрен в намеренията си – спазването на максимата за качество на Грайс). Слушащият приема за даденост, ако щете, и че все още е в действие законът за гравитацията или знанията ни за света, и по-специално приемането на даденост, че *светът си остава такъв, какъвто го познаваме, ограничават контекста на интерпретацията на изказването или на последователността от изказвания*. С други думи, ние имаме определени очаквания относно това, както ще стане или какво ще чуем. Очакванията за Попър¹⁸ са характеристика на съзнанието. Според него: “...ние се раждаме с очаквания: със ‘знания’ които, въпреки че не са истинни *a priori*, са психологически или генетично *a priori*, т. е. предхождащи всякакъв наблюдателен опит. Едно от най-важните очаквания е очакването да се търси регресивност. То е свърза-

но с вродената склонност да се търсят регулярности или с *необходимостта да се търсят регулярности.*”

Тези а priori 'знания' на Попър ни напомнят понятието *езикова способност* на Чомски, която представлява вродени знания за принципите и правилата в граматиката на даден език. За принципите на граматиката Чомски¹⁹ казва: "...въпросът за истината, за съответствието с външната действителност не възниква по начина, по който възниква във връзка с качествата на обектите. Граматиката е онова, което способства за формирането на лингвистични репрезентации (фонологични, синтактични) при наличието на система от съответни акустични дразнения”.

От друга страна, способността на съзнанието да класифицира различния опит за света в психологически рамки ни дава възможност не само да разпознаем даден опит като такъв, но и до известна степен да знаем предварително какво ще се случи или какви ще бъдат релевантните характеристики на даден контекст. Според Дайк²⁰ психологическата рамка представлява "...множество от пропозиции, което характеризира нашите конвенционални знания за някоя малко или много автономна ситуация (дейност, поредица от събития, състояние).” Терминът е използван за първи път в когнитивната психология от Мански²¹. Съществени за рамките на опита са две функции: от една страна, те ни помагат да класифицираме предметите и явленията и опита ни за тях, от друга страна, придават свързаност на възприятията ни за света, когато части от една рамка се наслажават върху друга ("виждане като") – нещо, което стои в основата на метафоричната употреба на езика.

В очакването "нещата обикновено остават такива, каквито са" Браун и Юл виждат принципа на аналогията при интерпретацията на изказването. Според нас между двата принципа няма съществена разлика не и ако съдим за тях от синтезирания им вид, в който авторите ги представят – "ако има промяна, то тя е минимална"²² за принципа на локалната интерпретация, и "нещата обикновено остават такива, каквито са"²³ за принципа на аналогията. По-същественото за нас е, че в основата си тези принципи, както и кооперативният принцип на Грайс, също са когнитивни принципи, без това изрично да се уточнява, както при принципа на релевантността на Спърбър и Уилсън. Освен това не бихме могли да се съгласим с принципите на Браун и Юл, първо с принципа на локалната интерпретация, според който, като чуем изказването *Затвори вратата*, ще търсим най-близката врата, за да я затворим. Дори ако този принцип е валиден за цитираното изказване, то как бихме могли да го приложим към примера на Сакс, който цитирахме в (8), ако го разширим във варианта, даден в (10а). Тогава (10а) може да има както интерпретацията в (10б), така и интерпретацията в (10в):

- (10) а. Бебето изпусна биберона и заплака.
Майка му го взе.
б. Майката взе биберона.
в. Майката взе бебето.

Изобщо кой принцип трябва да прилагаме в случая? Дали принципа на локалната интерпретация или принципа на аналогията? При интерпретацията на *го* в (8) Браун и Юл предлагат принципа на аналогията, според който “конвенционално” поведение е да се вземе бебе, което плаче. Въпросът е дали не е толкова “конвенционално” да се вземе биберонът и да се даде на бебето, за да спре то да плаче и след това бебето да се вземе или да не се вземе? Каква е интерпретацията на (10а) от гледна точка на принципа на релевантността на Спърбър и Уилсън? Най-същественото при интерпретацията на изказването според този принцип е да се достигне до значението, което говорещият е имал интенция да предаде на слушащия. Ако слушащият е възнамерявал да предаде да речем (10в) и това значение не достига до слушащия поради липса на контексти, достъпни на слушащия, тогава изказването *Майка му го взе* в (10а) е нерелевантно и говорещият трябва да се изрази по начин, по който смята, че слушащият може да достигне до значението, което е имал интенцията на предаде.

Разнообразието от принципи, които ограничават контекста при интерпретирането или разбирането на изказването, не трябва да ни учудва, тъй като според Лийч²⁴ прагматиката се контролира по-скоро от принципи, отколкото от правила, като правила според него има в синтаксиса — например принципа на съставността на Фреге в семантиката, според който значението на даден сложен лингвистичен израз е функция от значението на съставните му части и неговите синкатегорематични характеристики, или пък принципът на заместването в синтаксиса. На принципа може да се гледа като на правило с по-голяма обобщеност. Истината е, че правилата или принципите в прагматиката, а отчасти и в семантиката, са по-малко определени именно поради своята обобщеност. Според Хорн²⁵ не само в прагматиката, но и в езика въобще, както и в сходните с него информационни системи, има два противоречиви принципа: принципът на минималната форма, от който се ръководи говорещият, и принципът на максималното информационно съдържание, от който се ръководи слушащият. Авторът също така е на мнение²⁶, че дали ще се постулира един, два или няколко принципа при пораждането на изречения и интерпретацията им в контекста на тяхната употреба, е въпрос на по-нататъшни изследвания.

Контекстът не само премахва нееднозначността на равнище изречение, което илюстрирахме с примерите от (1) до (4), но определя и

буквалната или небуквална (метафорична) интерпретация на дадено изречение, например на изречения (11) и (12):

(11) Скалата става чуплива с времето.

(12) Лъвът изрева.

Изречението (11), казано за възрастен професор, да речем от студентите му, е метафора. Изречението (12), казано за баща, който се е скарал на сина си за лошото му поведение, също е метафора. Буквалната или метафорична интерпретация на подобни изречения от своя страна поставя въпроса доколко изреченията, които се интерпретират буквално, са напълно независими от контекста. Тук нямаме предвид контекста в рамките на отделното изречение, в което той поставя ударение на някои семантични компоненти на дадена дума за сметка на други и по този начин модифицира нейното значение. Нямаме предвид и контекста, който осигурява референти за деиктичните елементи и разрешава анафоричната зависимост в изречението, с една дума онези елементи от контекста, които имат отношение към неговите условия за истинност, тъй като те са реализирани в неговата семантична структура, а различните контексти, в смисъл убеждения и допускания за света, които удовлетворяват условията на истинност на едно изречение с буквално значение²⁷. Под буквално значение на едно изречение разбираме значението, което се определя изцяло от значението на думите в него и синтактичните правила, според които те са съчетани. Буквалното значение на изречението *Котката е на килимчето*, което Сърл цитира, или неговите условия за истинност се удовлетворяват, след като знаем за коя точно котка и кое точно килимче става дума, както и кога и къде точно котката е на килима (граматикализираните аспекти на контекста). Можем да приемем, че неговите условия за истинност се удовлетворяват и при различни обстоятелства: и когато котката лежи на килима, и когато седи на килима, когато е с лице към нас, както и когато е с гръб към нас. Но Сърл поставя въпроса дали можем да кажем *Котката е на килима*, когато си представим как двойката килимче – котка се носят във от гравитационното поле на земята, както и тогава, когато котката се намира под килимчето спрямо гравитационното поле? За тази ситуация изречението няма да бъде уместно според него само ако включим в значението на предлога *на* пресупозицията, че онова, което смятаме, че е отгоре, е отгоре само спрямо гравитационното поле на земята. Споменатата пресупозиция, която, разбира се, не е част от значението на предлога *на*, обаче няма да бъде валидна за една друга ситуация, която Сърл също коментира, при която ние сме пътници в космически кораб и оттам виждаме как котката, която е на килимчето, е в две позиции: или на килимчето, или под него. Сърл цитира и други необичайни контексти, за които уместността на цитираното изречение

не се поставя под въпрос, ако към необичайния контекст се прибавят нови допускания и в които контексти се разглежда контекстуалната зависимост само на предлога *на*. Подобни примери поставят под съмнение твърдението, че изречения като *Котката е на килимчето* имат буквално значение, което е абсолютно независимо от контекста на неговата употреба. За случаите, за които се използва понятието буквално значение на изречението, Сърл²⁸ казва: "За един голям клас от еднозначни изречения като *Котката е на килимчето* понятието буквално значение на изречението е приложимо само по отношение на множество от допускания. Условието за истинност на изречението ще варира с промените в тези допускания; при отсъствието или наличието на определени допускания изречението няма да има установени условия за истинност. Тези промени нямат нищо общо с референциалните изрази, които зависят от контекста, промяната на значението, нееднозначността, имплицатурите на разговора, неопределеността на значението или пресупозицията по начин, по който тези понятия са стандартно дискутирани във философията на лингвистиката."

Ролята на контекста при интерпретацията на изказването или на последователност от изказвания е толкова всеобхватна, че е трудно да се намери пример за деконтекстуализирано изречение или изречение, чиято семантична интерпретация да се свежда само до неговото референциално значение или само до онова, до което изречението се отнася в действителността, тъй като не могат да се изключат напълно пропозициите, които се извеждат от контекста. Причината за това е, че когато четем изрази или изречения, откъснати от контекста на тяхната употреба, ние запазваме обичайните си презумпции и емпирични очаквания за действителността, които служат като имплицитен контекст за тяхната интерпретация. Поради това като слушащи ние се опитваме да интерпретираме правилно и граматично неправилни изречения. Не е невъзможно да се намери контекст дори и за изречения, които са граматично правилни, но които нямат смисъл, каквото изречение например е *Безцветните зелени идеи спят яростно*, цитирано от Чомски.

Кити²⁹ също смята, че както буквалната употреба, така и небуквалната употреба на езика зависят в еднаква степен от контекста. Буквалната интерпретация на изречения като *Котката е на килимчето* зависи, както видяхме, от нашите убеждения и допускания за света, които не са нещо константно, а непрекъснато варира. Дали други изречения като *Лъвът изрева* ще бъдат интерпретирани буквално, или небуквално, също зависи от контекста. Дейвидсън³⁰ посочва буквално значение за изречение, което в повечето контексти би се интерпретирало като метафора. *Мъжете са свине*, казано от Одисей в двореца на Цирцея, се интерпретира буквално.

Видяхме, че буквално употребени изречения, в които имаме лексикална или структурна нееднозначност, също зависят от контекста за тяхната интерпретация, например изречението *Кадрите не ми харесват*, в което имаме лексикална нееднозначност.

Виждаме, че контекстът може да се разглежда като нещо статично или като нещо променливо. Той може да се разглежда като нещо общо за слушащия и говорещия, но може и да е нещо, което е в съзнанието на слушащия, което той избира от множество други достъпни и налични контексти. Контекстът може да се разглежда и като нещо, за което слушащият и говорещият непрекъснато се договарят и изграждат. Контекстът, разбира се, може да се разглежда и като изводимост или като когнитивен процес. Това са пропозициите, които се извеждат: 1) от онова, което се казва (значението, което граматиката приписва на лингвистичната форма); 2) от схващанията и знанията за света и 3) от начина на употреба на езика. Или ако използваме терминологията на Спърбър и Уилсън, “по-силните” умозаклучения ще следват от “по-силните” предпоставки, а “по-слабите” умозаклучения съответно от “по-слабите” предпоставки. Вместо контекст някои автори говорят за видове контексти, в които са генерира и интерпретира езикът. Основание за подобно твърдение са различните функции на езика като експресивната, комуникативната, дескриптивната и логическата. Лийч (лекция) говори за физически, психологически и социален контекст. Физическият контекст, или контекстът, са думите, изречението (контекстът в рамките на изречението) или текстът, който виждаме, съответно речта, която чуваме. Психологическият контекст, или способността ни да умозаклучаваме на базата на налични предпоставки и по този начин да създаваме контекста (гледната точка на Спърбър и Уилсън), си взаимодействува със социалния контекст, който включва социално-мотивирани явления при употребата на езика, като учтивостта например. Шифрин³¹ също говори за видове контексти. Това са контекстите за културата на носителите на даден език за общото им виждане за света, социалните контексти, чрез които се определя азът и се конструира ситуацията на социално общуване чрез езика, както и когнитивните контексти за знанията, убежденията, вярванията и допусканията на слушащия и говорещия за света.

Очевидно е, че при експликацията на понятието контекст в прагматиката на езика не можем да говорим за експликация въобще, а за различен подход или гледна точка, от която контекстът се анализира — езикова, когнитивна и социална. От съществена важност си остават и стратегиите и принципите, които се използват при постигането и организирането на различните контексти и елементи на контекста. Без тези стратегии и принципи контекстът би бил нещо необозримо. Въпреки

посочените ориентири при анализирането на контекста обаче, той все още си остава, ако цитираме отново Лийч, “невъзможен, но необходим конструктор”.

БЕЛЕЖКИ

¹ Dell. Hymes. *Language in Culture and Society*. New York: Harper and Row, 1964; D. Lewis. *General Semantics*. — In: *Semantics of Natural Language*. G. Harman, D. Davidson, (eds.), p. 169–218, Reidel, 1972.

² Br. Malinowski. *The Problem of Meaning in Primitive Languages*. — In: *The Meaning of Meaning*. C. K. Ogden & I. A. Richards (eds.) New York: Harcourt, Brace and World, p. 296–336, 1923; J. R. Firth. *Papers in Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 1957; M. A. K. Halliday & R. Hasan. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.

³ E. Ochs. *What child language can contribute to pragmatics*. — In: E. Ochs, B. B. Schieffelin, (eds.). *Developmental Pragmatics*. New York: Academic Press, p. 1, 1979.

⁴ E. Ochs. *Op. cit.*, p. 5.

⁵ Al. Duranti, Ch. Goodwin. (ed.). *Rethinking Context: an Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4, 1992.

⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁷ D. Sperber and D. Wilson. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1986.

⁸ D. Blakemore. *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 1992.

⁹ D. Sperber and D. Wilson. *Op. cit.*

¹⁰ Д. Генова. За някои аспекти на прагматичната изводимост. — *Проглас*, № 2, 1996.

¹¹ P. F. Strawson. *Intention and convention in speech acts*. — In: *Philosophical Review*, 73, p. 439–460, 1964.

¹² H. P. Grice. *Utterer's Meaning and Intention*. — In: *Philosophical Review*, vol 78, p. 147–177, 1964.

¹³ H. P. Grice. *Logic and Conversation*. — In: *Syntax and Semantics*. Vol. 3: *Speech Acts*. P. Cole, J. L. Morgan (eds.). New York: Academic Press, 1975.

¹⁴ Д. Генова. *Op. cit.*

¹⁵ J. Brown, G. Yule. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 59–67, 1983.

¹⁶ H. Sack. *An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology*. — In: D. Sudnow (ed.). *Studies in social interaction*. New York: The Free Press, 1972.

¹⁷ J. Brown, G. Yule. *Op. cit.*, p. 80.

¹⁸ K. R. Popper. *Conjectures and Refutations*. London: Routledge and Kegan Paul, p. 47. 1963.

- ¹⁹ N. Chomsky. *Rules and Representations*. Oxford: Blackwell, p. 27, 1980.
- ²⁰ T. A. van Dijk. *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman, p. 99, 1977.
- ²¹ M. Minsky. A framework for representing knowledge. — In: P. Winston (ed.). *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill, 1975.
- ²² J. Brown, G. Yule. *Op. cit.*, p. 67.
- ²³ J. Brown, G. Yule. *Op. cit.*, p. 67.
- ²⁴ G. Leech. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, p. 21, 1983.
- ²⁵ L. R. Horn. Toward a new taxonomy for pragmatic inference. — In: D. Schiffrin, (ed.). *Meaning, Form and Use in Context: Linguistic Applications (GURT '84)*. Washington: Georgetown University Press, 1984.
- ²⁶ L. R. Horn. Pragmatic theory. — In: F. J. Newmeyer, (ed.). *Linguistics: The Cambridge Survey. Vol.I. Linguistic Theory: Foundations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- ²⁷ J. R. Searle. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, ch. 5, 1979.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 125.
- ²⁹ E. F. Kittay. *Metaphor. Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- ³⁰ D. Davidson. *Inquiries into Truth and interpretation*. Oxford: Oxford University Press, p. 259, 1984.
- ³¹ D. Shiffrin. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.